

Európaiság, nyitottság, nemzeti kultúra

A százesztendőös Eötvös Kollégium

A történelem idézése nem egyszerűen a múltba tekintő kíváncsiság. Különösen nem olyan időkben, mint ma. Amikor a közép-kelet-európai térség társadalmi lázasan keresik helyüket az újra kitágult világban. Keresik azokat az életeszmenyeket, amelyek polgáraik gondolkodását az ezredfordulón a vezető országok civilizációjának szintjére emelik. Keressük azokat az intézményeket, amelyek az államaink területén élő közösségeknek az emelkedést biztosíthatják. Intézményeket, mind a területi-igazgatás intézményrendszerét (település, helyi és központi kormányzat), mind a közösség politikai fórumainak intézményrendszerét (érdek- és politikai képviselő), mind a napi gazdálkodás és napi emberi életkeretek intézményeit. Keressük azokat az intézményeket, amelyek szabályokba foglalják az együttélés normáit, megtartják magát a közösséget. És segítik kifejleszteni Európa ezen keleti felén is a napi együttélés új típusú kereteit. Olyan együttélési formákat keresve, amelyekben az egyéniségére büszke polgár szabadon választott köteleke a közösség. Eltérve attól a múlt gyakorlatától, amikor politikai-stratégiai zónák kényszerítették ránk ezen együttélés formáit. És elfordulva attól a fel-felbukkanó jelen gyakorlatától, amikor a mindenkori középosztály gazdasági külhatalmak idegenből exportált és ott talán működőképességét bizonyított elvei szerint rendezte be a társadalom otthonát.

Magyarországon és a szomszédos államokban is tisztában van az értelmiség azzal: országuk sorsa generációkra menően függ attól, hogyan, milyen alap-

elvek szerint rakják le a jövőbeni berendezkedés alapjait. Ki szabadulhatna meg ma Magyarországon annak kényszerétől, amikor a történelemről beszél, hogy felmutassa a fejlődés végpontjait is? Vagy legalább törekedjék felmutatni. Elvetve a jelen programjainak ilyen vagy olyan irányú pártelkötelezettségéből származó visszavetítési szándékát, a történelem egyes korszakaiban a benne rejlő reális alternatívákat tárja fel. Ne is csak egyszerűen tényhalmazokat sorakoztasson a közönség elé, hanem választási lehetőségeket, amelyek között a társadalom vezetőinek dönteniük kell a közösség jövőjéről. Dönteniük, mint ma is. Mert ki hisz már abban – a doktriner ilyen és olyan radikálisokon kívül –, hogy a történelemben egy totális meghatározottság uralkodik? Most, másfélszáz év után először nem közvetlen nagyhatalmi érdek szabja meg állami, nemzeti, társadalmi

berendezkedésünket. Most a vezető helyeken állóknak maguknak kell vagy kellene átlátás és lelemény birtokában a jövő képét felrajzolni és meg is alkotni. Most látszik csak, mily sok függ attól, hogy adott helyzetben kinek, milyen felkészültségű egyéneknek, csoportoknak a kezében van a döntés lehetősége. S csak most hangzik el nap mint nap a kérdés értelmiségi beszélgetéseken éppúgy, mint eszes munkás- és parasztemberek társalgásaiban: vajon a vezetés-kiválasztódás legmegfelelőbb útja-e az, amelyen mi járunk? Napi politikában, gazdaságban, kultúrában. S hogy a történelemtől maradunk: mikor, milyen választási lehetőségek álltak a kor vezető emberei előtt, jól döntöttek-e? Vajon olyan utak, olyan intézmények kiválasztása mellett, amelyek az életet egyszer megélt egyén számára a legszabadabb kibontakozást biztosították? Vagy éppen miért bizonyult zsákutcának az az út, amelyre – többnyire hittel és meggyőződéssel – irányították a közösséget?

A szellem szabadsága

1895. augusztus 18-án Ferenc József magyar király aláírta az Eötvös Kollégium alapítólevelét. Száz esztendővel ezelőtt. Az alapítás centenáriumán – magunk is régi Eötvös-kollégistaként – természetesen, a fent mondottak szerint, mi sem arra kívánunk vállalkozni, hogy csak az adatokat sorjazzuk volt kollégista társa-

Kollégisták és tanáraik söröznek, 1899

* Részletek az 1995. szeptember 18-án az Eötvös Kollégium alapításának 100. évfordulóján az ELTE dísztermében tartott ünnepség bevezető előadásából.

ink, a jelenkori kollégisták vagy a Kollégiumot becsülő barátaink előtt.

Inkább olyan kérdésekkel kívánunk foglalkozni, amelyek napjaink magyar kultúráját, kultúránk továbbélését érintik: az új eszmények, az új intézményrendszer keresésének idején. Amikor kiszabadultunk a szovjet rendszer intézményes szorításából, s tapasztaltuk azt is: irreális vállalkozás volna az 1947 előtti visszaálmódni az ezredfordulóra.

A Kollégium történelme kínálja a kérdésállításokat. Nemzeti kultúránk elhelyezkedéséről a világ más nemzeti kultúrái között, hagyományaink megőrzéséről és korszerűsítéséről az egyetemes mércék mind erősebb térhódításának korában. És elgondolkozni a társadalom kulturáltságát megőrizni és emelni hivatott kulturális, oktatási, tudományos intézmények korszerűsítéséről. Nem utolsósorban arról, hogyan tehetjük azokat kompatibilissá a világ kulturális intézményeivel, hogy minél hatékonyabban segítsék elő a magyar állam polgárai magyar és nem magyar nyelvű kultúrájának kibontakozását. Intézményes betagozódás a világ kultúrájába, szabadon gazdagítani sajátunkat a nemzetek kultúrájából, és közvetíteni saját hagyományvilágunkat, hogy az mások számára is hozzáférhető legyen. A kultúrák szabad mozgásának világában. Európaiság, nyitottság és nemzeti kultúra-teremtés. Vajon nem erről szól kezdettől fogva a híressé vált elitkollégium, az Eötvös Kollégium történelme? – Az értelmiség és általánosabban az államhoz kötődő tisztviselő középosztály közösségmegtartó kötelezettségei. Vajon nem szól-e erről is a Kollégium történelme, amelyik az állami kulturális és politikai szféra elitjének jelentős, európai szintű személyiségeit adta az elmúlt évszázadban? – No és az elit? Szükséges-e állami (azaz költségvetési) eszközökkel az elitkultúra intézményeinek fenntartása, vagy csak a tömeges képzés kötelezettségét vállaljuk fel az adófizetők forrtaiból? S az elitképzés legyen a magánszféra, illetve a polgár önköltségére utalva? Vajon nem hozza elénk a Kollégium történelmének minden szakasza ezt a ma is olyannyira vitatott kérdést? Nevelési elvek, amelyek a köz- és felsőoktatási intézményeink, a polgár közösségi nevelése legfontosabb színtereinek belső rendjét megszabják. Vajon a Kollégium történelme nem kínálja-e – mind a visszaemlékezések,

mind a tudományos feltárások beszélnek arról –, hogy hozzászóljunk az „egén és közösség”, „szabadság és fegyelem”, „egyenlődsdi vagy egyenlőség” vitakérdései köré csoportosuló társadalomtudományi-pedagógiai nézetütközésekhez?

Magunk, történészként nem vállalkozhatunk másra, minthogy a Kollégium és a mindenkori kultúrpolitika viszonyáról emlékképeket villantsunk fel, ezzel is segítve a további eszmecseréket, amelyek az álladalom kultúrpolitikai kötelezettségeit tisztázhatják, s amelyek vitatni engedik majd a fentebb említett, nemzeti kultúránk helymeghatározását kereső kérdéseket. Vitatni – mondtuk –, mert reméljük, olyan szellemi légkör fog kibontakozni Magyarországon, amelyben az adminisztratív szervezett cenzúra lebontása után nem nőhet ki a szellemi megfélemlítés öncenzúrája.

Állami elitképzés, 1895–1918

Az Eötvös Kollégium állami költségvetésből létrehozott felsőfokú tanárképző intézmény volt. Az állami kultúrpolitika századfordulón kibontakozó „intervenciós szakaszának” egyik teremtménye.

A megelőző évtizedekben, a 19. század közepén, a polgári Európa kultúrpolitikájának első szakaszában a liberális államok megalkották azokat a törvényeket, amelyek költségvetési pénzen mindenki számára biztosították a polgári világhoz, a termeléshez szükséges alapismeretek elsajátítását. Az ún. „népiskola” a modern napi érintkezéshez és önfenntartáshoz szükséges írásra, olvasásra, számolásra tanított, valamint az állampolgári és nemzeti közösséghez tartozás alapismereteire: a földrajz, a történelem, az irodalom oktatásával. A század végére azután, az Európa minden régióját elérő ipari forradalom korában az állam már közfeladatnak tekinti az értelmiségtermelés finanszírozását és annak megszervezését, normáinak megszabását is. Az 1880–1910 közötti évtizedek a középiskola, majd az európai egyetemi rendszerek dinamikus fejlődésének évtizedei. Az állam magára vállalja a polgári élet infrastruktúrájához szükséges szakemberek (orvosok, jogászok, mérnökök) és a közoktatásban szükséges tanárok kiképzését. Részben állami ösztöndíjasokként, részben tandíj ellenében.

Az Eötvös Kollégium is tanárképző intézményként jött létre. Alig több mint

egy évtizeddel azután történt ez, hogy Trefort Ágoston a rendkívül alacsony szintű, 1883-ig csak hároméves magyarországi tanárképzést négyévesre fejlesztette. Abban az időszakban, amikor különböző rendelkezésekkel szigorítani kívánták a képzés rendjét, és nyugat-európai mintákat követve emelni akarták a színvonalat. A mai történész – függetlenül a centenáriumon kötelezően elvárható méltánylástól – úgy látja: az akkori kormányzat helyesen ismerte fel, hogy állami feladat a minél igényesebb tanár-társadalom kiképzése. Hiszen e jól képzett tanárok az adófizető polgárok gyermekeit fogják majd az alsó- és középfokú oktatásban magasabb szintre emelni. A szakmunkás, a paraszt, a jövődó-tisztviselő, azaz a majdani adófizető polgár képzettsége, munkaeje lesz ezáltal magasabb, hatékonyabb. Az Eötvös Kollégium megteremtése egy olyan kultúrpolitikai programnak a része, amelyik egy időben kívánta megoldani a ma is aktuális feladatot: fokozatosan tömegesíteni és egyúttal szintet emelni. Kétségtelen, történészként ezt is látjuk: e kultúrpolitika része volt a millenniumi Magyarország túlzó optimizmusának. Amikor egy nemzet a nemrég visszaállított (1867) évezredes magyar birodalom határai között szerette volna az államon belül vezető pozícióit megőrizni és fokozni. Kétségtelen, hogy mindazok a szokásrendek, amelyek a bentlakásos kollégiumban kialakultak, a jövődó magyar vezető réteg szokásrendjéhez igazodtak. A Kollégium első épülete is jóval nagyobb kényelmet, sőt kiszolgálást nyújtott, mint amit a korabeli diákszállások lakás- és étkezési körülményei kínálhattak. Nem szólva 1910, a Ménesi útra való beköltözés után. A tágas, világos folyosók, szobák, a kor színvonalas polgári építkezési normáihoz igazodó boltívek, az egyre gazdagabb könyvtár elmélyülésre felszólító kényelme, az alkalmazott szolgálta, helyi szakácsok még a francia minta, az Ecole Normale Supérieure színvonalát is meghaladták. De hiba volna ebből a tényből – ahogy egy időben ezt történetírásunk tette – csak arra következtetni, hogy a magyar középosztályok ilyen, ún. elitképzése az osztályuralomra nevelés formája volt, és eszköz a magarság kezében, hogy a nem magyar népek feletti uralmát biztosíthassa. Vessünk egy pillantást ismét Európára!

A magyar kultúrpolitika társadalompolitikai elveiben is igazodott az egész európai kontinensen lezajló társadalom- és kultúrtörténeti folyamathoz. Európa keleti felén ugyanis az 1880–1920 közötti periódusban megy végbe a polgári területi-igazgatási és az ipari, kulturális, szociális, egészségügyi intézményrendszerek kifejlődése. Az utolérés kora ez. Nyugat-Európában mindez már évtizedekkel korábban megindult. És ezen néhány évtized egyúttal azon, a tudásából és műveltségéből élő értelmiségi középosztály kialakulásának kora, amely új polgári középosztály működtette a közösséget megtartó modern intézményeket. A tömeges írásbeliségre épülő állam- és szakigazgatást, a közlekedés, egészségügy, kereskedelem, földműves és ipari termelés és nem utolsósorban az oktatás intézményeit. Ezen korszerű államszervezet részére kívánt tehát a magyar állam kiművelt főket képezni. És az sem véletlen – ugyancsak általános európai jelenség –, hogy az Eötvös Kollégium első fél évszázadának hallgatói között elsősorban az értelmiségi (tanári, papi) és tisztviselői, valamint kisvállalkozó, paraszti és ipari kispolgárságnak a gyermekeit találjuk. Ez a réteg az Európa keleti felén magát még erősen tartó születési kiváltságok fokozatos lebontója, a feudális előítéletek ellensége, a polgári életnormák hordozója. Amely életnorma hirdette: a felemelkedés alapja a tudás, a szorgalmas napi munka legyen.

És abban sincs semmi különös, hogy az első két évtized diákjai között megtalálhatjuk a történeti Magyarország szinte minden nemzetének képviselőjét. A magyar állami költségvetés feladatának tekintette azt is, hogy a nem magyar népek számára képezzen színvonalas értelmiséget. Nem tagadva természetesen, hogy terjeszkedő nemzeti kultúrkörébe kívánja bevonni a nem magyar népek fiatal értelmiségeit. A kor liberális nacionalizmusának alapelve így szólt: egyénileg mindenki használhatja anyanyelvét s gyakorolhatja szokásait. A nemzeti, vallási hovatartozás magánügy. Az állam egyén és közösség között egy kollektív identitást ismer el, az állampolgárit. S az államot egy nyelven, az államnemzet nyelvén kell működtetni. A Kollégium a dualizmus kori Magyarországon a nemzeti türelmesség intézménye volt. Olyan időszakban, a századelőn, amikor a magyar középosztályok

egyik része – éppen a helyi vidéki középosztály – harsány magyarosítást követelt. Mint tudjuk: kevés hatékonysággal, annál erősebb antipátiát híva ki Európában ellenünk. Az éppen most, a centenáriumra feltárt és közzétett levelezések mutatják, hogy a délszláv, a román, a szlovák tanárjelöltek mennyire békésen és nacionalista torzsalkodások nélkül éltek a falakon belül. S mennyire tovább élt a román, délszláv és magyar kollégisták, a Kollégium magyar vezetése és a más nemzetiségű diákok kapcsolata akkor is, amikor 1920 után a térségben a nemzeti ellentéteket immáron nemzetállami eszközökkel erősítették éppen nemzeti középosztályaink. Intellektuális emelkedettség, európai szellemi látókör, egymás kölcsönös tisztelete, különböző vallású és nemzetiségű fiatalok együttnevelkedése a leghatékonyabb ellenszer maradt egész századunkban a kollektív gyűlölködések ellen.

„Kultúrfölény”, európai színvonal, 1920–1945

Az 1920 utáni kollégiumi képzés céljai is hozzáidomultak a trianoni határok közé szorult magyar állam célrendszeréhez. De távol maradtak azoktól az irracionális erőktől, amelyek a harmincas évektől mind nagyobb súllyal tettek szert az államon belül. A szellem fölényével utasították el a jobbra tolódó szociális és nemzeti radikalizmust. Ma már látjuk, hogy a magyar állami kultúrpolitika ún. kultúrfölény-elmélete is szervesen illeszkedik a

közép-európai állami kultúrpolitikai programok sorába.

1920 után ugyanis a térségben kialakult ún. „nemzeti államok” között erős értelmiségi vetélkedés indult meg. A csehszlovák, a román, a délszláv – de tekintsünk csak egy kissé messzebb: a lengyel vagy bolgár – állam óriási erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy európai színvonalú nemzeti elitértelmiséget neveljen, s ezzel biztosítsa pozícióit az európai kontinensen. Természetes, hogy a magyar kultúrpolitika is felfedezte a nemzetközi fórumokon ütőképes értelmiségi tisztviselők értékét. Az állam és a nemzet sorsa immáron a nemzetközi erőviszonyoktól, a diplomáciai tárgyalásoktól, a kulturális fórumokon kifejtett érvelésektől jobban függött, mint korábban bármikor. Erre éppen az első világháború során létrejött nagy állami átrendeződések hívták fel figyelmüket. Az európai – és így a kelet-európai – állami kultúrpolitikának ezen újabb korszaka már a költségvetésből kívánja biztosítani a tudományos intézmények (és ezek között nem utolsósorban az ún. külföldi intézetek), illetve az elitképzés különböző műhelyeinek költségeit.

Az Eötvös-kollégisták vidám, önironikus dalt költenek arról, hogy az ő jövődöbéli feladatuk az ún. magyar kultúrfölény biztosítása volna. „Sej, haj, főurak, adjatok hát egy nyulat, mert ha nincs nyúl, akkor éhen veszünk, s oda lesz a kulturális fölényünk.” (1926) De meggyőződésüket egész életükben őriz-

Kabaréelőadás az Eötvös Kollégiumban, 1910

ték: ők a magyar nyelvű közösség szellemi színvonalának emelésére hivatottak.

Természetesnek vették, hogy a nemzetek versenyében ők versenytársai a szomszédos államok értelmiségieinek, tisztviselőinek.

Sajátos az a szerep is, amit a két háború között kibontakozó magyar kulturális expanzió intézményeiben betöltöttek. A kiépülő Collegium Hungaricum hálózatban, a külföldi magyar kulturális intézetek élén szinte mindenhol, Berlinben, Rómában, Bécsben egykori Eötvös-kollégistákat találunk. Az európai szellemi hadszíntereken – a humán tudományokban – a volt Eötvös-kollégisták vitézkednek a legeredményesebben. De nem esve a korszak primitív államnemzeti nacionalizmusának kelepchéjébe. Ahogy elutasítják a szomszédos romantikus nacionalista tanok behatolását a tudományba, úgy utasítják el saját nemzetük gondolkodásában is az irracionális elemeket. Jellemző: ők szerkesztik a térség első, valóban komparatista, összehasonlító francia nyelvű folyóiratát, programként fogalmazva meg a magyarság közép-európai beilleszkedésének szükségét. És ott találjuk őket majd 1945 után, pontosabban maradékukat 1960 után a magyar kultúra legjelentősebb exponensei között az akkor már a szovjet rendszer kereteiben is kiemelkedő reform-értelmiségiek mellett. Ez az a korszak, az 1920–1945 közötti, amikor a tanárképző intézményként létrehívott Kollégium – ezen funkcióját mindvégig megtartva – a közvéleményben is elfogadottan a magyar elitértelmiség utánpótlás-nevelő intézményévé válik.

Emelkedés a középosztály nélkül? 1950–1957

A Kollégium, mint azt hangsúlyoztuk, állami költségvetésből működött, s mindig annyi autonómiával rendelkezett, amennyit a kor politikája biztosított számára. Ez az autonómia 1948-ig, fennállásának utolsó esztendejéig tudományos, oktatási ügyekben mindig érvényesült, ahogy nyugati testvérintézeteiben is. De az állami intézmény ki van téve a hatalmi változásoknak. 1950-ben a Báró Eötvös József Kollégiumot megszüntetik. Megszűnik a Kollégium önálló jogállása, az épületből diákszallás lesz: tömeges, nyolcágas szobákat alakítanak ki, felszámolják a fél évszázados tanulmányi rendszert, amelyik a tagoktól külön ide-

gen nyelvi stúdiumokat, külön szakmai órákat, szigorú követelményrendszerek teljesítését várta el. A híres könyvtárat átadják az Akadémiának. És elhangzik a vád: a Kollégium szellemi arisztokratizmusra, elitkultúrára nevelt...

Ma már látjuk, nem minden mára vonatkozó tanulság nélkül: a Kollégium megszüntetése része volt annak a politikának, amelyik egyszerre kívánta felszámolni a magyar társadalom szociális és közkulturális belső feszültségeit, mégpedig egy egészen más földrajzi és történelmi környezetben – tőlünk Keletre – kialakult politikai és kultúrpolitikai rendszer bevezetésével.

Természetesen igaztalanok voltak azok az 1950-ben kelt vádak, miszerint a magyar középosztályok teljesen elzárkóztak volna a két háború közötti magyar társadalom valóban mereven hierarchizált belső rendjének reformálásától. Az Eötvös Kollégium éppen azon – nem nagyszámú – műhelyek közé tartozott, amelyek maguk is, szokásrendjükben, hallgatói összetételükben követték az idők szavát. Már a harmincas években megtalálhatóak azon értelmiségi áramlatok a Kollégiumban is, amelyek programként fogalmazták meg a középosztály műveltségi monopóliumának felbontását és a társadalom „alsóbb néprétegeinek” beemelését a nemzeti kultúrába. Az állami elitképviselő mellett a Kollégium tagjait ott találhatjuk még a falukutatókon, a népfőiskolai mozgalomban is. Ez az irányzat erősödött az 1945–1948 közötti években.

A fejlődés fokozatosságát azonban megtörte a proletárdiktatúra. A lázas szemű forradalmárok éppen azoknak ártottak, akik nevében – munkások, parasztok – felléptek. Az elitképzést, a magas színvonal követelményét konzervatív pedagógiai és kultúrpolitikai elvnek minősítették, szellemi arisztokratizmusnak nevezték. Lefelé nivellálták az értelmiségképzést, a tömegesség követelményeként állítva ezt be. Megszüntették azon intézményeket (így az Eötvös Kollégiumot is) és azon csoportokat, tanszékeket, amelyek ennek az elitkultúrának hordozói voltak. Ma már tudjuk, hogy a Szovjetunióban, egy egészen más társadalmi-stratégiai céloktól vezérelt politikai rendszerben kialakult kultúrpolitikai koncepció és politizálási módszer jegyében. S azt is tudjuk – bármennyire távol is állnak tőlünk az ott követett célkitűzések

és politikai ideológia –, hogy a Szovjetunióban az akkori közkulturális szintnek és az ottani társadalompolitikai-stratégiai céloknak sokban meg is feleltek ezek a normatívák és módszerek. De azok, akik mindezt neofita buzgósággal kívánták az egészen másként szerveült Magyarországon is – mint az ún. „korszerűség”, a „modernizálás” követelményét – érvényre juttatni, nagy károkat okoztak a magyar társadalomnak. Ezért csak köszönet illeti azokat, akik kihasználva a szovjet rendszer lazulását, igyekeztek a proletárdiktatúrás értelmiségképzés kereteit feszegetni. Ennek a politikának az első jele az Eötvös Kollégium szellemének újraélesztése, s az, hogy a Ménesi út 11. szám alatti épületben 1957 után megkezdődött a diákszallóból szakkollégiummá való átalakulás.

Pártállam kontra szakszerűség, 1957–1990

Az 1957-ben újjáformálódó Kollégium már egy egészen más intézmény, mint az 1895–1950 között fennállott Báró Eötvös József Kollégium volt. Nemcsak azért más, mert a volt Eötvös-kollégisták kiváltságait nem állította vissza. De „nem fért bele” a szovjet típusú kultúrpolitikai intézményrendszerbe a kollégium autonómiája sem, és így csak részben épülhettek ki az autonómiához szükséges belső kisközösségi intézmények is. Amelyek viszont a hasonló típusú nyugat-európai intézményekben tovább éltek és tovább élnek.

Mint cseppben a tenger, úgy található meg a magát konszolidáló Kádár-rendszer kultúrpolitikája ezen másik Eötvös Kollégium 33 éves történelmében. Ma még nem látjuk pontosan: mennyi volt a vezetést kényszerítő körülmény és mennyi az egyéni elgondolás követése abban, hogy a kollégiumi vezetés nyilatkozatokban és szervezeti kiépülésében is hozzáigazodott a pártállam kultúrpolitikai intézményrendszeréhez. Mert hozzáigazodott. De senki által nem tagadható: megkezdődött egy új értelmiségi – és igenis sokban az 1950 előttihez visszanyúló – eszmény kialakítása. Nem tették kötelezővé ezen eszményeket, mint 1950 előtt, de lehetővé tették, egyéni szinten, azok követését.

Az Eötvös-kollégiumi vezetés úttörő módon biztosított életteret tényleges diákönkormányzatoknak, amelyek a korabeli más kollégiumokban kezdetben el-

képzeltetlenségük voltak. Igaz, hogy ezen önkormányzatban a klasszikus demokráciában ismeretlen politikai szervezet, a kommunista aktív és a diákság egészét megtestesítő diákönkormányzat kettősége is benne rejtett. Ugyanakkor a Kollégium vezetése vállalta azt a pedagógiai elvet, amely szerint a kiemelkedő képességű diákokat nagyobb követelmények elé kell állítani. Ezek számára – noha a közösségen belül semmiféle formális kiváltságot nem élveztek – biztosították a tömeglakás jellegű szobákkal szemben a földszintes ágyakat, a jobb íróasztalt, ellátást és a könyvtár önálló, szabadpolcos használatát. Az új Eötvös Kollégium bázisa lett az egyetemi diákéletben annak az áramlatnak, amelyik az értelmiségi életben – és így a diák közéletben is – a szakszerűséget tekintette mércének. Olyan korban, a hatvanas-hetvenes években, amikor a posztstálinizmus és a nyugati újbaloldal sajátos elegyként az egyetemi közéletben ismét megjelentek azok az erők, amelyek a politikai pótcselekvéssel, a reggeltől estig forradalmisággal, az izzó szemű exhibicionizmussal kívánták a közösség vezető posztjait megragadni. Leváltani azokat, akik apparátus-tehetségtelenséggel igyekeztek minden áron a társadalmi hierarchia csúcsára hágni. De igyekeztek egyúttal kiszorítani, félretolni is azokat, akik – szintén a rendszer kritikájaként – a vezető-képesség alapnormájának a magába mélyedő, szorgos munkát, az európai színvonal felé való törekvést tekintették. És más oldalról kritizálni a rendszert.

Ismételtem kell: nem vagyunk még azon történelmi tényanyag és rész tanulmányok birtokában, amelyek biztosnak látszó következtetéseket engednének levonni az elmúlt 30 esztendő politikai vonulataira vonatkozóan. Az egyik mégis kijegecesedni látszó következtetésünk: a szovjet zóna egypártrendszerait, különösen annak 1961 utáni korszakát nem lehet a polgári demokráciákban kialakult fogalom- és pólusrendszerben leírni. Még akkor sem, ha korabeli nyugati politológusok, és itthon egyesek annak idején, maguk és a rendszer viszonyát aszerint képzelték el, s igyekeztek meghatározni. Hajlunk például az egypártrendszereket is „kormánypárt” és „ellenzék” pólusai közé helyezni. Így azután a társadalmi és politikai cselekvés túlnyomó részét hagyjuk ki a történelemből. Az ellenzék és a kormánypárt egy szűk réte-

ge – épp a nyilvánosság hiánya miatt is – eléggé különválasztott üvegbúrában vívta harcát, nemegyszer – informálisan (családi, baráti kapcsolatok révén) összefonódva amolyan családi-generációs bajvívások látszatát is keltve a társadalom vagy az értelmiség szélesebb körei előtt. Azután például a társadalom egy jelentős része, elfordulva e belküzdelmekről, egyszerűen mást csinált. Nem hangosan, nem a nyugati rádióadóknak szolgáltatva szenzációs híreket. Csak szorgos napi munkával a közösségmegtartó intézményekben a nemzeti kultúra jó színvonalon tartásáért fáradozva bomlasztották a hivatalos kereteket. A második Eötvös Kollégium társadalmi kihatásait ilyen minősítési rend – a korszak megfelelő történelmi rendje – alapján kell, szerintünk, értékelni. Ma még nem látjuk – vagy nem merjük látni? –, hogy ennek a széles körű értelmiségi és társadalmi magatartásnak vajon nagyobb feszítőereje volt, mint a dicséretesen vállalt „rossz gyerek” szerepnek? Előrevivó kritikája volt ez a rendszernek. A sziklát az elemek napi munkája, a hajszálrepedés, a belejutott víz megfagyott ereje omlasztja szét vagy a suszterkalapács völgyeken át visszhangzó hangos pengése?

Világra nyitott értelmiség

A centenárium nem lehet egyszerűen az ünneplés alkalma. Különösen nem az állandó belső önvizsgálatra, belső jobbításra nevelő Eötvös Kollégium esetében. Alkalom inkább figyelmeztetni – mint ahogy bevezető mondatainkban szóltunk erről –: ragadjunk meg minden olyan építőkövet a múltból, amely alkotórésze lehet a jövő épületének.

Az elmúlt 30 esztendő történelmi dilemmáit még kevésbé ismerve, még kevesebb biztonsággal tudnánk minősíteni azt, ami 1989–1990 után történt a Kollégiumban.

A magyar kultúrpolitika fejlődésében új szint jelent a felsőoktatási pluralizmus megjelenése, az állam iskolaalapítási monopóliumának lebontása 1990 tavaszán. Az Eötvös Kollégiumnak is akadt már magánalapítású vetélytársa, a Láthatatlan Kollégium. Amelyik éppen a korábbi évtizedek eötvösi elveit vallja magáénak: szigorúan követel, műhelymunkára akar kényszeríteni, egyéni elmélyülésre. Mindehhez keres finanszírozási keretet. A verseny, ha tisztességes,

Tanárok az Eötvös Kollégium lépcsőházában a 25 éves jubileum alkalmából, 1920

mint ez esetben, csak nemesít. Az elit-kollégium állami monopóliuma 100 év után megbomlott. A volt kollégista és az egyszerű adófizető állampolgár joggal várja el a Kollégium mai vezetésétől, hogy koncepcióval, rátermettséggel teremtsen új intézményt.

A magyar nemzet megmaradásának feltétele, hogy Európának ezen a felén is nyitott államok jöjjenek létre. Amelyben szabadon mozognak egyének, etnikumok. Így az öt állam területére szorult magyarság is. A magyar kultúra bevonulhat a nemzeti öltözékek és népzenei, néptánci rekvizitumok múzeumaiba, ha nem tudjuk hagyományaink helyét reálisan értékelni az európai népek között, s ha nem tanulják meg diákjaink a sokszínű Európában való közlekedés alapszabályait. De a nyitottság nem csak etnikai téren jelent nyitottságot, hanem a szellemi és fizikai munkaerő és a kultúrák vándorlásában is.

Becsüljük a nagy nyugati és keleti birodalmakat. Mint minden kis népnek, meg is kell ismerkednünk azokkal. De európaiságunk első mércéje: kinevelünk-e térségünkben tájékozódni képes vezető réteget? Párizs, Bécs, Firenze, London vagy éppen az USA és a szláv birodalmak ismerete ma már kevés. Nem nevelhetünk – sem állami, sem magán-kollégiumokban – olyan értelmiséget, amelyik egy kultúrához kötődik csak. Az

új kollégiumi s az új felsőoktatási eszmények: a multikulturális tájékozódás, az etnikai-vallási és szokásrendi sokszínűség tolerálása, a szakmai (nemzetitől független) normák követése, nemzeti közösségünk gondolkodásának edzése e normákhoz. Mind-mind olyan követelmények, melyek felfedezhetőek az első, s részben a második kollégium hagyományvilágában.

Elitképzés – tömegképzés

Az Eötvös Kollégium – újfent visszatérve aktuális bevezető gondolatunkhoz – az értelmiségképzés magas szintre emelésének kultúrpolitikai programjából született. És ma? A tömeges értelmiség képzés feltételét egyes felfogások ismét az egyetemi képzés színvonalának csökkentésében jelölik meg. Az évfordulón emlékeztetnünk kell arra, hogy az Eötvös Kollégium két hagyománya éppen az az alapállás volt: elégedetlenek vagyunk korunk magyar értelmiségképzési színvonalával, s olyan politikai rendszer kiépítését sürgettük és sürgetjük, amely lehetővé teszi ezen színvonal emelését. Konzervatívoknak nem azokat tekintetük és tekintjük, akik a színvonal megőrzését kívánják, hanem azokat, akik az egyetemi értelmiségi pozíciókat és érdekképviseleti szervezeteket a színvonaltalanság és a szellemi tunyaság védőbástyájaként kívánták használni. A képzés tömegessége egy Eötvös-kollégista számára nem a diplomák kiadásának tömegességét jelentette és jelenti ma is, hanem azt, hogy mind szélesebb kör számára tesszük lehetővé a magasabb képzési szint elérését. Nem a minősítési papírok tömegességéről beszélünk mi, hanem a magas szintű követelmények számonkérésének, megkövetelésének a tömegességéről.

A kultúrpolitika liberalizmusa

Az elitképzés és tömegképzés viszonya rögvést átvezet bennünket a középosztály társadalmi szerepének értékeléséhez. Újabb, aktuálisnak nevezhető történelmi elmélkedéshez. Régi kollégiumról, mai kihívásokról. Valóban igazuk volt a Kollégium kritikusaiknak 1950-ben: a Kollégium a középosztályi életre nevelés iskolája volt. Csak amit ők negatívnak mondtak, az a történelem távlatából pozitívnak bizonyult. Nem tagadható a

történelmi tény: a középosztály a közönség megtartásának legfontosabb funkcionáriusa a 20. században.

Ma már látjuk: amelyik nemzetnek nincs jól művelt középosztálya, az nem képes sem képviselni, sem továbbfejleszteni a maga kultúráját. Múzeumi relikviák sorsára ítéltetett. De abban igaza volt még a proletárdiktatúrás kritikának is: a közönség egyik legnagyobb veszélye, hogy középosztálya és vezető elitje bezárkózik. Rátelepedve az adminisztratív pozíciókra – a vagyon vagy az informális hatalom segítségével – újratermeli önmagát. Elzárva az utat az alsóbb rétegek ún. emelkedésétől.

Az Eötvös-kollégista csalártnak tartotta azt a középosztálybeli magatartást, amelyik a tömegesség nevében leszállítani kívánta az állami oktatás és a követelmények színvonalát. Mert úgy gondolta, s így gondoljuk ma is: ez a jelenlegi középosztályok hatalmának megszilárdítását célozza. Szerintünk a társadalom alsóbb rétegeit egyre magasabb szintre kell emelni a kultúrpolitika intézményrendszereinek segítségével. A kultúrpolitikában is vezérelv lehet a „gazdagodjanak a gazdagok, és szegényedjenek a szegények”? A középosztálybeli gyerekek járjanak a szülők által finanszírozandó magániskolákba, ahol szigorú fegyelem-, követelmény- és teljesítményközpontúság uralkodik. Netán látogassák a személyi összeköttetések révén kijárt vagy a család kasszájából kifizethető külföldi elitintézményeket. A vagyoniilag viszont kevésbé tehető polgár gyermeke

Az Eötvös Kollégium könyvtárában
tanuló diákok, 1930-as évek

pedig járjon azokba az állami közintézményekbe, ahol esetleg a gyerekek amolyan kreatív „busy-body”-k lesznek, s jól érzik majd magukat, de életük zsákutcává válik. Hiszen szüleik képtelenek a színvonalas oktatás vagyoni követelményeinek eleget tenni. Elgondolkodtató kérdés: vajon a tőzsde liberalizmusát nem cserélik-e fel egyesek a kultúrpolitika liberalizmusával? A tőzsde liberalizmusa: a gazdag adófizetők pénzükkel a társadalom előrehajtói. S lehet, hogy a gazdaságban így van. De a kultúrpolitika liberalizmusa egészen más: az egyén esélyegyenlőségének biztosítása. Minden téren. S ez az állami kultúrpolitika feladata. Nemcsak születési, de vagyoni előjogok nélkül. És csak kérdezzük: vajon nem az iskola – és általában az oktatás – egyik legfontosabb kultúrpolitika célja tűnik így el ezen újnak mondott programok szeme elől: az iskola és az oktatás a társadalmi demokratizmus legfontosabb emeltyűje legyen.

Eötvös Kollégium: a dogmák tagadása

A történelem idézése nem a múltba tekintő kíváncsiság. Innen, a budapesti belvárosból könnyen régimódi zsörtölődésnek tűnhet mindannak tanulságként idézése, ami volt vagy elmúlt. Nyugat-Európából egészen másként látszik. Nemcsak a volt szovjet zóna, hanem Nyugat-Európa országai éppúgy – nem is beszélve a tengerentúlról – keresik az értelmiséggé nevelés, de általában a köznevelés kornak megfelelő eszményeit. A chipkorszak társadalmát működtetni képes intézményeket. Nemegyszer azoktól az elvektől igyekeznek, mint korszerűtlenektől, szabadulni, amelyeket nálunk épp a megújulás vezéreszméiként halunk visszhangozni. Nem. Az Eötvös-kollégista hagyomány nem tűr dogmákat. Sem a visszahúzó konzervativizmus, sem a minden áron újat mondás mégoly tetszetős dogmáit sem. Az Eötvös Kollégium hagyománya a társadalmat működtetni képes értelmiségi gondolkodás, a világot és a magyar valóságot együtt szemlélni képes gondolkodás hagyománya.

GLATZ FERENC

Következő számainkban folytatni kívánjuk – többek között Szigeti József tanulmányának közlésével – az Eötvös Kollégiumról szóló megemlékezések sorát. (A szerk.)